

Саха республикатын уерэҕириитин министерствота
«Таатта улууһа» муниципальной тэриллии уерэҕин салаата.
Н.Е. Мординов – Амма Аччыгыйа аатынан Харбалаах орто оскуолата

6 кылааска сана чаастарын уерэтии

Тирэх соруудахтарынан
алгоритм бэрээдэгинэн өйдөбүлгэ кэлии,
эрчиллии, чингэтии

(электроннай тэтэрээт)

Саха тылын уонна
литературатын
учуутала Кривошапкина
Валентина Семеновна

Суотабайым:89142977211
Эл.аадырыһым:i.valya59@mail.ru

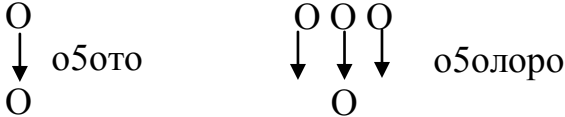
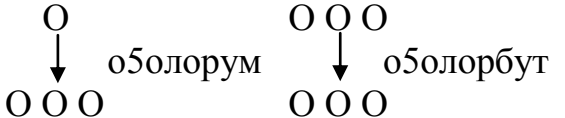
1. Билиини чинчийэн ыларга, о5ону бэйэтин үлэлэтэргэ аннаммыт соруудахтаах карточкалар.

Б.ы.к 1	Аат тыл										
Чинчийэргэ соруудахтар, ыйытыылар	Эрчиллиилэр керуннэрэ										
<p>1. Предмет диэнинэн эн тугу ейдуугун? Холобурда суруй</p>	<p>«Көмүс күһүн» тема5а 2 этиитэ бэйэн толкуйдаан суруй, эн санаа5ар предмети бэлиэтиир тыллар баар буоллахтарына аннынан тарт.</p>										
<p>2. Чопчу предметы, тыынар тыыннаа5ы, айыл5а көстүүлэрин хайааһыны ааттаан бэлиэттиир тыллар холобурдарын чинчийэн көр, маннык, тыллары олоххо керсебун дуо?</p> <p>Ыа5ас, олоппос, ыт, саһыл, ынах, о5о, а5а, таай хону, ча5ыл5ан, сана, сууруу, уеруу, ыстана.</p> <p>Бу тылларга ыйытыыларда туруор.</p> <p>Ханнык ыйытыыларга хоруйдуулар эбитий суруй:</p>	<p>Бэйэн олоххор керсер чопчу предметы, тыынар тыыннаа5ы, айыл5а кестуулэрин, хайааһыны ааттаан бэлиэтиир тыллары столбигынан суруй.</p> <table data-bbox="863 1317 1481 1617"> <tr> <td>Чопчу предмет</td> <td>Тыынар тыыннаах</td> </tr> <tr> <td>Бала5ан</td> <td>Куерэгэй</td> </tr> <tr> <td>Айыл5а</td> <td>Хайааһыны</td> </tr> <tr> <td>кестуутэ</td> <td>ааттааһын</td> </tr> <tr> <td>салгын</td> <td>ойуу</td> </tr> </table>	Чопчу предмет	Тыынар тыыннаах	Бала5ан	Куерэгэй	Айыл5а	Хайааһыны	кестуутэ	ааттааһын	салгын	ойуу
Чопчу предмет	Тыынар тыыннаах										
Бала5ан	Куерэгэй										
Айыл5а	Хайааһыны										
кестуутэ	ааттааһын										
салгын	ойуу										

Б.Ы.К. – билиини ылар карточка

Б.Ы.К 2	Аат тыл
Чинчийэргэ сорудахтар, ыйытыылар	Эрчиллиилэр керуннэрэ
<p>1. Бэриллибит тыллары суолталарынан керен икки белеххе наардаа ыйытыыта туруор, суруллууларын уратытыгар болҕомтоҕун уур: Сайыына чааскы, отон, Ханалас Чуккулаах, ерус, Дьокуускай, алаас, «Кэскил», уу.</p> <p>2. Туммуктэ онор, тоҕо маннык наардаатыбыт, сорохторо тоҕо кыраттан? Кыра кылаастарга уерэппиккэр олоҕуран бу белехтер ааттарын суруй. Ыларар баттаххына учебнигы туһан.</p>	<p>Аахпыт айымньыларгытан литературнай геройдар ааттарын теһену ейдуугун улахан буукубаттан суруй: Чеече, Чооруона...</p> <p>1. Себулуур малларгын ааттатаалаан суруй: телевизор...</p> <p>2. Эйиигин тулалыыр дьонноргуттан ус киһи аатын толору суруй.</p> <p>Улуускар баар дэриэбинэлэр, ерустэр ааттарын суруй.</p> <p>Болҕомтоҕун суруллууларын быраабылатыгар уур.</p>
<p>3. Икки этиигэ биир тыл иккиэннэригэр туттулунна, кыра уратылаах. Уратыта туох олоҕурда?</p> <p>Эбэм сайын аайы сана ыаҕыйа тигэр. Ол ыаҕыйалар биһиги дьиэ кэргэн киэн туттуута буолаллар.</p> <p>Аан тыл ахсааннарынан арааһа ханныктар эбитий?</p> <p>Элбэх ахсаан сыһыарыытын суруй.</p>	<p>Бэриллибит тыллары икки белеххе наардаа, сыһыарыыларын аннынан тарт: оскуола, уерэнээччилэр, хатыннаар, алаас, кыыс, эмээхситтэр, дьол, санаалар, сулустар.</p>

Б.ы.к 3	Аат тыл
Чинчийэргэ сорудахтар, ыйытыылар	Эрчиллиилэр керуннэрэ
<p>1. Сир – халлаан, сана – инэ, от – масс ессе маннык холбоһон туттуллар тыллары истибитин дуо? Ааттаталаа. Кеннеру соботохтуу сир эбэтэр халлаан диэн ейдебуллээ5эр сир – халлаан диэн ордук киэнейдебулу биэрэрин атын пааралаһар тыллар эмиэ туох ейдебулу этэллэрин толкуйдаан кер.</p>	<p>1. Бу тылларга пааралаһар тылла булан суруй: Киһи – дьыэ – олох – тыал- ас – ардах – тыас- кус 2. Паараласпыт тыллары туһанан 3 этиитэ толкуйдаан суруй. 3. Дьыэ5э улэ – Уус уран литератураттан паараласпыт тыллаах 5 этиитэ булан уһул.</p>
<p>2.Предмет аата – тэтэрээт. Тэтэрээт Ким киэнэй? Миэнэ – тэтэрээтим , эйиэнэ – тэтэрээтин, киниэнэ тэтэрээтэ, биһиэнэ – тэтэрээппит, эһиэнэ тэтэрээккит, кинилэр киэннэрэ – тэтэрээттэрэ. Бу холобурдарга кестерунэн предмет кимиэхэ, туох киэнэ буоларын бэлиэтиириттэн керен хас да тегул уларыйыан сеп. Ону тардыылаах аат тыл диэн ааттанар №14 аах, 24 стр.</p>	<p>Сугэм, дойдута, суеһулэрин диэн тыллары туһанан этиитэ толкуйдаан суруй.</p>

Б.ы.к 4	Аат тыл
Чинчийэргэ сорудахтар, ыйытыылар	Эрчиллиилэр керуннэрэ
<p>1. Тардыылаах аат тыл уескуур анал сыһыарыылардаах №14 кер, уһул.</p>	<p>Ат диэн тылга сыһыарыы эбиллиитигэр уларыыытын кэтээн кер. Сыһыарыылары аннынан тарт.</p> <p>Атым, атын, ата, аппыт, аккыт, аттара. Тардыылаах аат уескуур сыһыарыытын кеметунэн бу аат тыллартан тардыылаах аат тылла уескэтэн суруй: хатын, чыычаах дьиэ.</p>
<p>2.Тардыылаах аат тыл 4 араас ахсааннаах, тобо маннык схеманы онорбуппун толкуйдаа.</p> <p> </p> <p>Биир биирдээ5э, элбэх биирдээ5э</p> <p> </p> <p>Биир элбэхтээ5э, элбэх элбэхтээ5э.</p>	<p>Бэриллибит тардыылаах ааттарга ахсааннарын уеһэ ыйын, онно маннык кылгатыылары туттум: б/б, б/э, э/б, э/э.</p> <p>Эһэлэрэ, еруһум, иһитин, аскыт, отоннорбут, дьаһалгыт, санаан, ыытаарын.</p> <p>Хас биирдии тыл сирэйин ыйарга кыһан.</p>

Б.ы.к 5	Аат тыл
Чинчийэргэ сорудахтар, ыйытыылар	Эрчиллиилэр керуннэрэ
<p>1. Аат тыл этиигэ ханнык чилиэн буоларын бу этиилэртэн керен чинчийэн быһаар.</p> <p>Саас кун уота куускэ тыгар. Мин билиини бэйэм чинчийэн ситиһэбин.</p> <p>Куоракка олорор аймахтарбыт таас дьиэ ылбыттар. Убайым – тустуук.</p>	<p>Уус – уран айымньыттан 3 этиитэ уһул, аат тыллары булан этиигэ ханнык чилиэн буолбуттарын аннынан тарт.</p>
<p>2. Аат тыл уескээһинин кэтээн кер, ханнык сыһыарыылар кемелерунэн уескуурун ейдее:</p> <p>Ой + уу > ойуу;</p> <p>Суруй + ааччы > Суруйааччы;</p> <p>От + чут > отчут;</p> <p>Аһаа + ааһын > аһааһын.</p> <p>↓</p>	<p>Бу тыллартан бэриллибит сыһыарыылар кемелерунэн аат тылларда уескэт: кер, анаар, мас, бэлиэтээ.</p>
<p>Тумук сорудахтар:</p> <p>Учебникка баар №10-18 аах, бэйэн онорбут, чинчийбит улэ5ин кытта тэннээн кер.</p> <p>№18 сиһилии конспектаа</p>	<p>Аат тыл падежтаныытыгар учууталтан анал сорудахта ылан улэлээ.</p>

Блбыт билиини чинэтэр, эрчиллэр карточкалар

Ч.Э.К. №1	Аат тыл
Сорудахтар	Тумуктэ онор. Ханник быраабылаба олобурда?
1. Предмети, ейдебулу кердерер аат тыллары тус – туһунан наардаа: куурусса, сана, уеруу, дьол, массыына, чааскы, харалдьыт, тойоннооһун, суруйааччы.	
2. Бэриллибит аат тыллары судургуга, тардыылаахха наардаа, ахсааннарын ый: атым, обус, туттааба, былыттар, иэийибит, кыыс, уолаттара, ерус, эбэн.	
3. Иккилии ес хоһоонуна суруй. Аат тылларын аннынан тарт, падежтарын ый.	

Ч.Э.К. – чинэтэр, эрчиллэр карточкалар.

Ч.э.к №2	Аат тыл .
Сорудахтар	Тумуктэ онор.Ханнык быраабылаба олобурда.
1.Уопсай, анал ааттарга биэстии холобурда суруй.	
2. Бэриллибит аат тыллары састаабынан ырыт: балыксыттарбар, суруйааччылардыын.	
1. «Быраһаай кемус кунун!» 7 – 8 этиилээх тэттик ейтен суруй. Бутэһик этиигэ баар аат тыллары анныларынан тарт. Сирэйдэниитин урдугэр суруй.	

Ч. э. к. N3.	Аат тыл
Сорудахтар.	Тумукте онор . Ханнык быраабылаба олобурда.
1. бэриллибит тыллары икки Болоххо суолталарын корон Наардаа: уоруу, от, дьол, обо, Алаас , салаа,	
2. Тыллары толкуйдаан икки Болоххо наардаа: Чороон , Суруйааччы, остуол, Курэхтэһии, кун, отчут, Астааһын.	
3. Сахаайа, уол, Баһырбас, «Кэскиль», Олох, Оскуола, Бу Тыллары ойдоон кор, аат Тылы ханнык икки арааска Араарабытый?	
4. Бэллибит тыллары Ахсааннарын , сирэйдэрин Црдулэри Гер суруй: Дойдум, алаас,сылгылара, саас, хайаларгыт,халлаан, чыычаахтар.	
5. Бу тыллары урдулэригэр ыйытыыларда туруор: Туйааралыын, кинигэбэ, арыыта, дьиэттэн, сугэнэн.	
6. Бу этиини чилиэннэрин ырыт, аат тылы бэлиэтээ: Кыргыттар оскуолаба биир паартаба олороллр.	
7. Аат тылы састаабынан ырыт: оболорбор.	

ААТ ТЫЛ

Ким ?

Туох ?

1. Предмет – ейдебул, конкретнай – абстарктнай.
2. Терут уескэтиллибит

-һыт-ааһын- ааччы

- чаан-чык-ыы

3. Анал уопсай

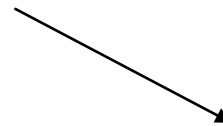
4. Судургу

Биир ахсаан

Элбэх ахсаан
- лар

тардыылаах

I сирэй-м-быт
II сирэй-н-5ыт
III сирэй-та-а-лар+a

б/б ахсаан
б/э ахсаан
э/б ахсаан
э/э ахсаан

5. Падежтарынан уларыяр

6. Этии ханнык бабарар чилиэнэ буолуон сеп.

Б.ы.к. N1		Дабааын аат	
Чинчийэргэ сорудахтар, Ыйыылар.		Эрчиллиилэр коруннэрэ.	
<p>I.</p> <p>1. Эн олорор дьизэн ибэ хайдах буолуон бабарабыный, ааттатаалаа: киэн, сырдык,...</p> <p>2. Торообут дойдун айылбата хайдабый? Баай, кэрэ... Салгыы суруй.</p> <p>3. Предмет хайдах быыылаах буолуон собуй: тогурук, ньолбобор, суон... Салгыы суруй. Бу эн предмет атын предметтэн туох уратылаах буолалларын Толкуйдаан холобурдарын суруйдун. Толкуйдаан кор, итилэр предмеккэ туох сыбыаннаахтарый? Бэлиэ предмет Дабааын аат. Бу схема этэринэн дабааын аат предмет бэлиэтин кордорор эбит.</p>		<p>Бэриллитбит предметтэр, костуулэр сурун бэлиэлэрин суруйарга холон.</p> <p>Былыт, хонуу, ырбаахы, куоска, харах.</p> <p>X-р: Итир, тунал, манан, лопчобор былыт.</p>	
<p>II. Бэриллитбит ситимнэргэ бэлиэтэммит дабааын ааттарга ыйытыыта туруор.</p> <p>Кыбынны киэбээ, куйаас кун, былырыынны хагдан от, ыас хара баттах.</p> <p>Дабааын аат ханнык ыйытыыларга эппиэттирий, тумуктэ онор, ыйытыыларын убул.</p>		<p>1. Дабааын аат ыйытыыларыгар хоруйдуур тыллаах 5-6 этиитэ толкуйдаан с суруй.</p> <p>2. Дабааын ааттары долгунунан бэлиэтээ, ыйытыыларын урдулэригэр суруй.</p>	

Б.ык. N2	Дабааһын аат.	
Чинчийэргэ ыйыылар.	сородахтар,	Эрчиллиилэр коруннэрэ.
<p>1. Дабааһын аат уларыйбат олгынан баран ис хоһоонун кууһурдэн биэрэр эбиискэлэри ылыныан соп. Тэннээн кор:</p> <p>Кугас-куп-кугас Ыраас-ып-ыраас Харана-хабыс-харана Сана-санаттан сана Учугэй-учугэйтэн учугэй Хара-хара да хара Нүһэр-нүһэр да нүһэр. Кууһурдэн биэрэр хас ньыма баар</p> <p>эбитий, суругун бэлиэтигэр болһомтоһун уур.</p>		<p>1 Кууһурдуллубут формалаах дабааһыннарда суруй</p> <p>2 Уус-уран кинигэлэртэн кууһурдуллубут формалаах дабааһыннары булан уһул..</p>
<p>2. Дабааһын аат аат тыл курдук эмиэ киэн ойдобулу кордороору пааралаһан туттуллуон соп:</p> <p>Боһо-таһа иһит, сыты-хотуу уол Салгыы бэйэн толкуйдаан суруйар-га холонон кор.21 толру аах.</p>		<p>1. Бэриллибит дабааһыннарда туһанан паараласпыттары уоскэт: ойдоох ,куустээх, тойдоох, уус, уохтаах, уран, илбистээх, дьарбаалаах, имэннээх ойуулаах.</p> <p>2. Паараласпыт дабааһыннары туһунан этиитэ толкуйдаан суруй.</p>

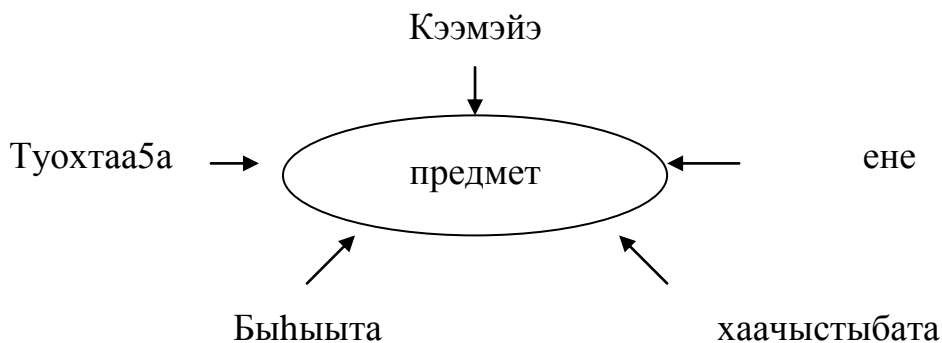
Б.ы.к.№3	Дабааын аат.	
Чинчийгэгэ ыйыылар.	соридахтар,	Эрчиллиилэр керуннэрэ
<p>1. Дабааын аат уоскээбинэ. Бэриллибит дабааыннарга тылын олобун уонна сыбыарыытын бэлиэтэ ханнык сыбыарыылар комолорунэн ханнык сана чаастарыттан дабааын уоскээбиттэрин кор . Арыылаах, мастаах, кэйиик, котуук, чолобор, сырылас, ырдыгынас, кыбынны.</p>		<p>1. Уоскээбит дабааыннары ситэрэн суруй: сайын-сайынны От- Чоной- Барылаа- Ньаабынаа- Сумка- Кухун- Бугун-</p>
<p>2. Дабааын ааттары таба суруйуу & 23 аах уонна бу схеманы ойдоо! 1. дабааын аат Сыбыат Уобээ долбур уобээ уур. 2. Бэ5эһээни улэ. 3. Кыһынны улэ.</p> <p>Нууччалы суруллар д.а. Таба суруйуу. 1. Биир эмэ кэлин а/1-ай. Советскай киһи. 2. Наар илин а/д-эй. Химическэй харандаас. 3. Охсуулаах-ой. Легковой массыына</p>		<p>Бэрилибит дабааһыннарга сыһыарыылары эбэн ситимнэ онорон суруй: шариковай уруучука Автоматичес... Географическ... Полков... Аллар... Бугун... Киэһээ...</p>

Б.ЫК.Н4.	Дабааын аат.
Чинчэйэргэ соридахтар, ыйылар.	Эрчиллиилэр коруннэрэ.
<p>1. Уус-уран быһаарылар, Эпитеттар-саха тылын Биир кэрэ костуутэ Дабааын ааттарынан Бэриллиэн соп: чох хара Туун, нуолур солко Мутукча, туналыйар Туоһахта.</p> <p>Аахпыт айымныларгар манньк тыллары элбэхтик керсубутун санаан ыл.</p> <p>Этиигэ ханнык чилиэн быһаарарга холон:</p> <p>Урун тунал халбаһа былыттар кубалы устан долгуһаллар. Ыас хара баттаһын, суп-суон моонһун эрэ ейдеен керен хаалбыппыт</p>	<p>1. ТСУ уруоктарыгар уерэппит олонхо олуктарыттан уус- уран быһаарылаах, эпитеттээх олуктары уһул. Быһаарыларга дабааһыннары бэлиэтээ.</p>

Ч.э.к. №4	Дабааын аат
1. Бэриллибит дабааыннары суолталарынан корон наардаа :хара , сана, кэтит, сабархай, тогурук, уьун, саалаах, урун, эргэ, уйалаах, кэйиик. Кээмэйэ ене быһыыта хаачыстыбата туохтааба	
2. Уоскээбит дабааыннар сыбыарыыларын аннынан тарт. Дьйэлээх , кэдэгэр, кэйиик, кылгас , кыыныны , кулуук.	
3. Бу дабааыннарга кууьурдэр эбиискэтэ эбэн суруй: Харана , сана, ыраас, уьун	
4. Паараласпыт дабааыннары уескэт. Сытыы- кердеех- бе5е- Киэн- чэгин-	
5. Сыһалары кеннер: физическай, полевай, уенэ уос, кыһыны кун, бэ5эһээни улэ, государ ственнэй	
6. Бу этиини чилиэннэринэн ырыт , дабааыны бэлиэтээ. Кердеех сана кэпсээн куедьуйдэ.	

ДАГААНЫН ААТ.

- Ханнык? Ханнаабы? Хаанааны? Туохтаах?
1. Предмет бэлиэтин кордорор.

2. Терут-уескээбит

↓
-лаах, -ыык, -бар, -с, -цы.

3. Кууһурдэр эбиискэ-кып-кыһыл, олобо хатыланыыта-санаттан
Сана, учугэй да учугэй.
4. Этииһэ уксун быһаары буолар.

Таба суруй!

Дабаанын аат.
Уһээ долбуур
Бэбэһээни үлэ.
Кыһынны кун.

Сыһыат.
Уһээ уур.

Нууччалы суруллар дабаанын аат.

1. Биир эмэ кэлин а/д-ай: советскай.
2. Наар илин а/д-эй: химическай.
3. Охсуулаах-ой: легковой.

Б.ы.к.№1	Ахсаан аат
Чинчийэргэ ыйытыылар.	соруудахтар,
<p>1. 5,12,2000 сыл,3/4 Бу чыыһылалары тылынан суруйан кер.Чыыһыланы тылынан суруйуу тыл уерэ5эр угус буолар.Онон маннык ахсааны,чыыһыланы кэриччи аабыыга предмет хаһыс буоларын бэлиэтиир тыллар...</p> <p>Аат диэн ааттаналлар эбит (ситэрэн биэр)</p>	<p>1. Бэйэн торообут сылгын, ыйгын, куннун суругунан суруй. Ахсаан ааты аннынан тарт. 2. Ахсаан аатаах ес хоһоонуна суруй.</p>
<p>2. Бэриллибит ахсаан ааттарга ыйытыыта туруор,урдулэригэр суруй , кэтээн кер ахсаан аат ханнык ыйытыыларга эппиэттиир эбитий? суурбэ, суусчэкэ, тердус алтыа, ус гыммыт биирэ.</p>	

Б.Ы.К.№2	Ахсаан аат
Чинчийэргэ соридахтар, Ыйылар.	Чинэтэр ,ойдотор эрчиллиилэр.
1.Бэриллибит этиигэ ахсаан ааттар Ханнык чилиэн буолбуттарын ойдоон кор. Уһустэр быйыл бары лаабырга сынньаннылар. Икки саарба атахтаһан сыталлар уһу. (таабырын). Икки тогул икки-туорт.	1 .Бэриллибит этиини этии чилиэннэринэн ырыт, ахсаан аат ханнык этии чилиэнэ буолбутугар ,болбомтобун уур. Ус сыл устатыгар туортэ кэлэн барда.
2.Ахсаан аат араастара № 26 бэйэн конспектаа.	1.Ахсаан аат 4 арааһыгар икилии Холобурда суруй. 2. Дьизэ5э улэ. Уус-уран айымнытыттан ахсаан аат араастарыгар биирдии этиитэ булан уһул, ахсаан ааты бэлиэтэ, ыйытыыта туруор.

Б.ы.к.№3	Ахсаан аат
Чинчийэргэ сорудахтар, ыйыылар.	Чинэтэр, ойдотор эрчиллиилэр .
<p>1.Ахсаан аат таба суруллуутун быраабылатын конспектаа. Бу суруллубуту уһул уонна ойгор илдэ сырыт. Таба суруй ! Суурбэччэ , отучча , биэс хас, уон икки хас, икки-ус, абыстаах-тобустаах, алта уонча .</p>	<p>Таба суруйуу быраабылатын учугэйдик ойдоон баран манна сыһа суруллубуту коннор: уончча, отуча, алта-хас, туордуончэ, суус икки-хас, уоннаах уон биирдээх.</p>
<p>2.Тумук сорудахтар: № 25-28 сыныйан аах, тугу ойдооботоххун учууталтан ыйыт. Айар диктанна бэлэмнэн.</p>	<p>Ахсаан ааттаах ос хоһооннорун, олуктары хомуй .Суруллууларын ойдоо,кэпсэтэр тылгар туһан.</p>

Ч.э.к. №5	Ахсаан аат
Бйытыларга эппиэтин тылынан суруй ? Сааһын хаһый ?- Хаһыс кылааска уерэнэбин?- Буфетка хастыы кэмпиэти биэрдилэр?- Сылга барыллаан теһе кинигэни аабабын?- 3/4 тылынан суруй-	
Бэриллибит ахсаан ааты састаабынан ырыт: Үһүстэр-	
Бэриллибит сыһпаралары тылынан суруй: 158 солкуобай, 30-ча киһи, 2001 сыл, 10-8=2.	
Бу этиини чилиэннэрин ырыт, ахсаан ааты бэлиэтээ.	
А5ам иккиэммитигэр устуу кинигэ бэлэхтээтэ.	

АХСААН ААТ
Хас? Теhe? Хаһыс?

- 1 Ахсаан, чыбыыла, кэриччи аабы.
- 2 Тыл олобо-уьус-ус+ус.
- 3 Араастара:
  - а) Тобо.
  - б) Кэriskэ-с.
  - в) Уллэык-лыы.
  - г) Барыллаабын-ча.
  - д) Бытархай (дробь).
- 4 Падежтарынан уларыяр.
- 5 Этиигэ уксугэр быаары буолар, ханнык бабарар чилиэнэ булар.

Таба суруй.

Суурбэччэ, отучча, биэс хас, уон икки хас, икки-ус, абыстаах- тобустаах.